

SPECIALIZAČNÍ NÁPLŇ

v oboru

TECHNICKÁ SPOLUPRÁCE V OBORECH NUKLEÁRNÍ MEDICÍNY, RADIODIAGNOSTIKY A RADIOTERAPIE

FYZIKA A PŘÍSTROJOVÁ TECHNIKA V NUKLEÁRNÍ MEDICÍNĚ

1. Cíl specializační přípravy

Cílem specializační přípravy je vychovat samostatného a plně kvalifikovaného odborníka s vysokoškolským vzděláním (absolvent např. FJFI ČVUT matematicko-fyzikální fakulty UK, VUT, vzdělání fyzikálního zaměření na přírodovědeckých fakultách univerzit aj.), který je schopen zastávat funkci fyzika nebo inženýra na pracovištích nukleární medicíny s úkoly v oblasti fyzikálních základů nukleární medicíny, přístrojů pro detekci ionizujícího záření, výpočetní techniky, dozimetrie diagnostických a léčebných výkonů s otevřenými zářiči a radiační ochrany v tomto oboru.

2. Požadavky na specializační přípravu

Celková délka specializační přípravy je minimálně *30 měsíců* praxe v pracovním úvazku 1,0, z toho:

a) povinná praxe v oboru

29 měsíců na oddělení nukleární medicíny nebo na oddělení lékařské fyziky a radiační ochrany při velkých nemocnicích, v nichž je oddělení nukleární medicíny

b) povinná doplňková praxe

1 měsíc na určeném pracovišti nukleární medicíny nebo oddělení lékařské fyziky a radiační ochrany při velkých nemocnicích

c) doporučená doplňková praxe

1 týden stáže na pracovišti příbuzného oboru - radiodiagnostika, radioterapie

d) účast na vzdělávacích aktivitách

1. povinná odborná stáž na školicím pracovišti IPVZ *Fyzika a technika v nukleární medicíně* - *1 týden*

2. povinný kurz *Lékařská první pomoc* - *3 dny*

3. povinný seminář *Veřejné zdravotnictví a zdravotnické právo - 1 den*
4. doporučené další školicí akce organizované IPVZ se zaměřením na problematiku oboru a obory příbuzné - informatika a výpočetní technika, statistické metody, lékařská elektronika aj.
5. doporučené odborné akce pořádané ČLS JEP.

3. Rozsah požadovaných teoretických znalostí a praktických dovedností

3.1 Obecná část

1. Poznání základních principů zdravotnické etiky - orientace v lékařských oborech – základní poznatky z fyziologie a anatomie v rozsahu nutném z hlediska dané profese - základní znalosti vyšetřovacích a léčebných metod v nukleární medicíně v rozsahu nutném pro danou profesi
2. Výpočetní technika v rozsahu přiměřeném dané profesi
3. Základy statistiky
4. Právní předpisy pro práci s otevřenými zářiči
5. Zásady první pomoci při nehodách a úrazech
6. Organizace a systém zdravotní péče v ČR.

3.2 Speciální část

Teoretické znalosti:

1. Fyzika a detekce záření (fyzikální vlastnosti radionuklidů, radiofarmaka, interakce záření s prostředím, detekce ionizujícího záření, scintilační spektrometrie záření gama, spektrometrické přístroje pro měření záření gama, měření záření beta a kapalné scintilátory, statistický rozptyl a chyby měření, kontrola kvality a správné funkce spektrometrických přístrojů, měření radioaktivity in vitro, měření radioaktivity in vivo).
2. Scintigrafie (podstata scintigrafie, scintilační kamery, tomografické kamery SPECT, kontrola kvality a fantomová scintigrafická měření, vztah scintigrafie a jiných zobrazovacích metod v radiologii, kontrola kvality zobrazovacích metod).
3. Počítačové zpracování dat v nukleární medicíně (výpočetní technika, počítačové zpracování nescintigrafických měření, počítačové zpracování scintigrafických studií). Statistické metody, základy medicínské informatiky.
4. Radiační ochrana (základní veličiny dozimetrie a radiační zátěž pacientů z radiofarmak při diagnostickém a léčebném použití, biologické účinky ionizujícího záření a radiační riziko, předpisy (Atomový zákon č. 18, Vyhláška č. 184/1997 aj.), limity a lékařské ozáření, uspořádání pracovišť a způsoby ochrany pracovníků před zářením, programy monitorování a zabezpečení jakosti aj., uchovávání a likvidace odpadů znečištěných radionuklidy, dokumentace na pracovištích a požadavky SÚJB při inspekcích).

Praktické dovednosti:

Obsluha detekčních spektrometrických aparatur pro měření in vitro a in vivo, proměrování jejich detekčních parametrů, proměrování parametrů scintilačních kamer - SPECT systémů a správná interpretace výsledků (pokud možno v soulase s doporučením SÚJB), výpočet chyb měření, zavádění a prověřování výpočetních programů pro vyšetřovací postupy, praktické postupy při monitorování pracoviště a interpretaci výsledků, hodnocení radiační zátěže pracovníků, výpočet dávek v orgánech a efektivní dávky při diagnostickém použití radiofarmak, výpočet dávek v cílových orgánech při léčebném použití radiofarmak, výpočet stínění a řešení dalších praktických úloh na oddělení nukleární medicíny v souvislosti s radiační ochranou.

Podrobnější náplň studia speciální části je uvedena **v příloze 1.**

4. Hodnocení specializační přípravy

Specializační příprava probíhá podle studijního plánu, který ihned po zařazení do přípravy vypracuje školenec se svým školitelem. Školitel musí mít alespoň 10 let praxe v oboru a absolvovanou atestaci v oboru. Školící plán schvaluje ředitel zdravotnického zařízení, kde je školenec zaměstnán. Jeho kopie je předána subkatedře nukleární medicíny IPVZ.

1) Průběžné hodnocení školitelem

Školitel provádí minimálně jednou za rok zápis do indexu o průběhu a absolvované praxi.

2) Předpoklad přístupu ke zkoušce

1. absolvování povinných školicích akcí
2. úspěšné absolvování písemného testu na závěr specializačního kurzu
3. vypracování a předložení písemného projektu na zadané téma (určí školitel, event. školicí pracoviště).

3) Vlastní závěrečná zkouška

- a) teoretická část - 3 odborné otázky (z oblasti teorie zobrazování v nukleární medicíně, přístrojová a výpočetní tematika, radiační ochrana, včetně aplikace základních znalostí zdravotnické legislativy)
- b) část praktická - řešení konkrétních problémů nebo příkladů z oblasti fyzikální, dozimetrické a radiačně hygienické v nukleární medicíně.

5. Charakteristika činnosti

Zvládání veškeré detekční a výpočetní techniky v nukleární medicíně včetně kontroly kvality, dozimetrie radiofarmak a radiační ochrany. Spolupráce s lékaři při zavádění nových diagnostických a léčebných postupů spojených s aplikací radiofarmak. Schopnost vykonávat funkci dohlížejícího pracovníka na radiační ochranu.

Účast na dalším vzdělávání všech zdravotnických pracovníků na svém pracovišti v rámci své specializace. Sledování domácích i zahraničních trendů v oboru, osvojení základů vědecké práce. Uplatňování získaných poznatků v praxi při zavádění a využívání moderních přístupů a metodik pro potřeby vlastního pracoviště i pro rozvoj oboru jako celku.

6. Seznam doporučené literatury

1. DENDY, P.P., HEATON, B.: *Physics for Diagnostic Radiology*. Second Ed., Institute of Physics Publishing, Bristol, 1999
2. DIENSTBIER, Z. (ed.): *Diagnostika metodami nukleární medicíny*. Avicenum Praha, 1989
3. Doporučení SÚJB: *Systém zabezpečení jakosti na pracovištích nukleární medicíny - přístrojová technika*. Zbraslav, Ústav jaderných informací, 1999
4. DÖRSCHHEL et al.: *Physics of Radiation Protection*. Ashford, Nuclear Technology Publishing, 1995
5. DOWSETT, D.J., KENNY, P.A., JOHNSTON, R.E.: *The Physics of Diagnostic Imaging*. Chapman and Hall Medical, London, 1998
6. HENKIN, R.E. et al. (Eds.): *Nuclear Medicine*. St. Louis - Baltimore, Mosby, 1996
7. HUŠÁK, V.: *Dozimetrie a ochrana před zářením v nukleární medicíně*. Institut pro další vzdělávání středních zdravotnických pracovníků, Brno, 1987
8. CHANDRA, R.: *Nuclear Medicine Physics - The Basics*. (Fifth Edition), Williams and Wilkins, Baltimore, 1998
9. KOLEKTIV AUTORŮ: *Nukleární medicína*. (učební text) Ústav nukleární medicíny 1. LF UK a VFN, Gentiana, Praha, 2000
10. MYSLIVEČEK, M., HUŠÁK, V., KORANDA P.: *Nukleární medicína I*. UP Olomouc, 1995
11. SORENSON, J.A., PHELPS, M.E.: *Physics in Nuclear Medicine*. Second Edition, Orlando - New York, Grune and Stratton, 1987 (v r. 2001 bude třetí vydání)
12. WILSON, M.A. et al. (Eds.): *Textbook of Nuclear Medicine*. Lippincott-Raven Publishers Philadelphia, 1998
13. Zákon č. 18 *O mírovém využívání jaderné energie a ionizujícího záření z r. 1997*. Vyhláška SÚJB č. 184/1997 Sb. a další související vyhlášky SÚJB

Časopisy

European Journal of Nuclear Medicine
Journal of Nuclear Medicine
Medical Physics
Physics in Medicine and Biology
Nuclear Medicine Communications
Česká radiologie
Lékař a technika

PŘÍLOHA 1:

Fyzikální a technická spolupráce v nukleární medicíně

A. Fyzikální vlastnosti a detekce záření

1. Fyzikální vlastnosti radionuklidů

Stavba atomových jader. Radioaktivita - podstata, jednotky, poločas přeměny (rozpadu). Přeměna α . Záření β^- a β^+ - vznik, vlastnosti, spektrum; elektronový záchyt. Záření γ a X - vznik, vlastnosti, energetická spektra. Fyzikální charakteristiky nejčastěji používaných radionuklidů v nukleární medicíně. Základní způsoby výroby radionuklidů.

Generátory radionuklidů používané v nukleární medicíně.

2. Interakce záření s prostředím

Interakce záření alfa a beta s prostředím - ionizace, pronikavost (dolet) záření ve vzduchu a látkovém prostředí. Interakce záření gama - fotoefekt, Comptonův rozptyl, tvoření elektron-positronových párů. Absorpce záření v látkách - problematika stínění.

3. Detekce ionizujícího záření

Ionizační komory - princip činnosti, využití pro ochrannou dozimetrii, měřiče aktivity se studnovou ionizační komorou. Geiger-Müllerovy detektory - princip činnosti, parametry (účinnost, mrtvá doba), konstrukce GM trubic pro záření beta a gama, využití GM trubic pro ochrannou dozimetrii. Fotografická detekce ionizujícího záření - filmová dozimetrie. Termoluminiscenční dozimetrie.

4. Scintilační spektrometrie záření gama

Scintilátory - interakce fotonového záření a vznik scintilací, druhy scintilátorů a jejich vlastnosti. Fotonásobiče - princip činnosti, konstrukce. Detekční jednotky (sondy) pro záření gama - konstrukce scintilačních krystalů, planární (ploché) a studnové krystaly, optický kontakt s fotonásobičem. Scintilační spektra radionuklidů - vznik a struktura scintilačního spektra, energetická rozlišovací schopnost, účinnost měření, citlivost, pozadí, časová rozlišovací schopnost (mrtvá doba), její měření a korekce na mrtvou dobu.

5. Spektrometrické přístroje pro měření záření gama

Zdroj VN pro napájení scintilačních sond - nastavení vysokého napětí. Zesilovač impulsů. Analyzátor impulsů - princip činnosti, integrální a diferenciální měření. Optimalizace nastavení parametrů a spektrometrického režimu. Čítač impulsů a nastavení měřicího času a počtu impulsů. Výstup a prezentace výsledků - integrátor, zapisovač, tiskárna, spojení s počítačem. Spektrometry s polovodičovými detektory a jejich použití.

6. Měření záření beta a kapalné scintilátory

Detekce záření beta GM trubicemi a pevnými (plastickými) scintilátory. Kapalné scintilátory - princip činnosti, výhody a nevýhody, chemiluminiscence, zhášení a jeho korekce, konstrukce přístrojů. Použití kapalných scintilátorů pro měření ^{14}C , ^3H a dalších zářičů beta.

7. Statistický rozptyl a chyby měření

Stochastický charakter radioaktivní přeměny (rozpadu) a emise záření - statistické fluktuační chyby, statistická chyba měření a možnosti jejího ovlivnění. Vliv pozadí, mrtvé doby a nestability přístroje - jejich minimalizace a korekce. Celková chyba měření - statistická chyba a chyba způsobená jinými vlivy. Přesnost a reprodukovatelnost stanovení výsledku.

8. Kontrola kvality a správné funkce spektrometrických přístrojů

Měření energetické rozlišovací schopnosti a mrtvé doby. Kontrola pozadí a spektrometrické stability - stabilita krátkodobá a dlouhodobá, systém měření a sledování stability polohy fotopíky.

9. Měření radioaktivity vzorků (in vitro)

Geometrie měření : 4π - geometrie, polohová a objemová závislost účinnosti měření, absorpce a samoabsorpce záření. Nastavení detekční aparatury. Automaty pro měření sérií vzorků. Vícedetektorové systémy - konstrukce, spektrometrické nastavení, korekce rozdílné účinnosti detektorů, kontrola funkce a standardizace. Hybridní systémy. Výhody vícedetektorových systémů.

10. Měření radioaktivity v organismu (in vivo)

Celotělová a lokální měření. Kolimace. Absorpce záření v tkáni, vliv rozptýleného záření a potlačení jeho detekce. Dynamická vyšetření - principy a technická realizace, vliv mrtvé doby, výhody a nevýhody oproti dynamické scintigrafii. Radionuklidová renografie - nastavení detekční aparatury, souběh obou detektorů, správná kolimace, registrace nefrografických křivek.

B. Scintigrafie

1. Podstata scintigrafie

Základní principy scintigrafického zobrazení. Scintigrafie planární a tomografická. Scintigrafie statická a dynamická.

2. Pohybové scintigrafy

Princip činnosti a konstrukce. Fokusační kolimátory, registrační zařízení. Nevýhody ve srovnání se scintilačními kamerami.

3. Scintilační kamery

Princip činnosti Angerovy kamery. Kolimátory - konstrukce (kolimátory paralelní, divergentní, konvergentní a jednoděrové), energetické vlastnosti, citlivost (účinnost), prostorové rozlišení, zásady pro optimální volbu kolimátorů. Vnitřní rozlišení detektoru a celková rozlišovací schopnost kamery. Mrtvá doba scintilační kamery. Homogenita zorného pole - příčiny nehomogenity, kontrola a korekce nehomogenity. Spektrometrické nastavení scintilační kamery a jejího vlivu na kvalitu obrazu. Analogové obrazy - perzistentní osciloskop, fotografování analogových obrazů, expozice a kontrast, informační hustota a vliv statistických fluktuací. Připojení kamery k počítači.

4. Tomografické kamery

Základní principy tomografického zobrazení. SPECT - princip činnosti jednofotonové emisní tomografie, střádání a rekonstrukce tomografických obrazů, výhody a úskalí. Kamery PET - princip činnosti, vhodné radionuklidy, možnosti využití.

5. Kontrola kvality a fantomová scintigrafická měření

Homogenita zorného pole kamery - měření s bodovým zářičem a plošným zdrojem, stanovení nehomogenity, kontrola stability zorného pole. Rozlišení kamery - vnitřní a celkové rozlišení, měření s bodovým a čárovým zdrojem. Stanovení měřítka zobrazení. Mrtvá doba - mrtvá doba kamery a efektivní mrtvá doba systému kamera+počítač, měření metodou dvouvzorkovou, vícevzorkovou a metodou kontinuální změny aktivity. Fantomová měření - fantomy pro statickou scintigrafii (štítné žlázy, jater, ...), dynamické fantomy (např. srdeční), účel fantomových měření.

6. Vztah scintigrafie a ostatních zobrazovacích metod

Společné vlastnosti a rozdíly mezi scintigrafií, rentgenovým zobrazením konvenčním a CT, sonografií a nukleární magnetickou rezonancí. Výhody, nevýhody a komplementarita jednotlivých metod.

C. Počítačové zpracování dat v nukleární medicíně

1. Výpočetní technika

Základní principy činnosti počítače. Druhy a kategorie počítačů. Hardware a software. Periferní zařízení - magnetická pásková a disková paměť, displej, tiskárna, přenos dat mezi přístrojem a počítačem, síť. Programové vybavení - operační systém, programovací jazyky. Základy práce s personálními počítači.

2. Počítačové zpracování nescintigrafických měření

Počítačová registrace výsledků z jedno- a vícedetektorových měřičů vzorků. Základní principy vyhodnocování RIA. Stanovení glomerulární filtrace vzorkovou metodou. Stanovení poločasu přežívání erytrocytů a jejich orgánové sekvence.

3. Počítačové zpracování scintigrafických studií

Vlastnosti vyhodnocovacích zařízení pro scintigrafii. Střádání scintigrafických studií - digitalizace obrazu, matice pro střádání, měřítko zobrazení ("zoom"), předvolby času a impulsů. Zadávání údajů o scintigrafických studiích. Střádání dynamických studií - předvolba snímkové frekvence, grupování snímků, spuštění a ukončení studie. Synchronizace scintigrafických studií se signály EKG, vylučování anomálních srdečních cyklů. Zpracování scintigrafického obrazu - jasová a barevná modulace, zvětšování a zmenšování obrazů, vyhlazování obrazu (filtry, výhody a úskalí), skládání a aritmetické operace s obrazy, vyznačování zájmových oblastí (ROI) na obraze a stanovení poměrů lokálních aktivit, korekce na homogenitu zorného pole kamery. Základní zpracování dynamických studií - zobrazení sekvencí snímků, skládání snímků, konstrukce křivek časového průběhu radioaktivity v ROI, korekce na mrtvou dobu systému kamera-počítač. Zobrazení a základní matematické zpracování křivek - vyhlazování, stanovení plochy pod křivkou, derivace a integrace, prokládání funkcí metodou nejmenších čtverců (lineární a exponenciální funkce - jejich význam). Parametrické obrazy - princip konstrukce lokálně parametrických obrazů, použití pro funkční scintigrafické studie, Fourierovská fázová analýza (obrazy fáze a amplitudy, jejich hodnocení, lokální kvantifikace). Komplexní programy - zásady tvorby a použití komplexních programů, ruční a automatické zpracování, prezentace obrazů, kvantitativních výsledků a jejich interpretace, vizuální hodnocení a vkládání slovních údajů. Základní principy komplexního počítačového zpracování některých typických scintigrafických studií - ventrikulografie, radiokardiografie, scintigrafie myokardu, dynamické scintigrafie ledvin, perfuze mozku.

D. Radiační hygiena

1. Základní veličiny dozimetrie a radiační zátěž pacientů z radiofarmak

Veličiny a jednotky dozimetrie ionizujícího záření a radiační ochrany. Absorbovaná dávka, ekvivalentní dávka, dávkový ekvivalent, efektivní dávka - jejich definice a jednotky.

Základní principy stanovení radiační zátěže z radiofarmak - absorbovaných dávek v orgánech těla a efektivní dávky. Třídění radiofarmak podle výše efektivní dávky do skupin. Porovnání efektivních dávek z nejdůležitějších vyšetření v nukleární medicíně s efektivními dávkami v radiodiagnostice.

2. Biologické účinky ionizujícího záření a radiační riziko

Biologické účinky ionizujícího záření. Mechanismus účinku. Účinky deterministické a stochastické; výskyt těchto účinků při diagnostických a terapeutických postupech v lékařství využívajících ionizujícího záření. Porovnání radiačního rizika diagnostiky pomocí radiofarmak s riziky jiných lidských činností a riziky v životním prostředí. Přijatelnost rizika.

3. Předpisy, limity a lékařské ozáření

Obecné podmínky pro vykonávání činností vedoucích k ozáření (atomový zákon č. 18/1997 Sb., § 4) - principy zdůvodnění, optimalizace a nepřekročení limitů. Lékařské ozáření. Ozáření z přírodních zdrojů.

Limity ozáření se zaměřením na základní limity obecné, limity pro pracovníky se zdroji (vyhláška č. 184/1997 Sb., § 9 a § 10) a limity zvláštní (§ 12). Odvozené limity pro zevní a vnitřní ozáření (§ 13).

Lékařské ozáření (vyhláška č. 184/1997 Sb., § 34), jeho zdůvodnění, směrné hodnoty pro lékařská ozáření a optimalizace se zaměřením na nukleární medicínu. Volba aplikované aktivity radiofarmak při vyšetřování dětí. Aplikace radiofarmak těhotným ženám a odhad rizika stochastických účinků ozáření plodu. Léčebné aplikace radiofarmak a propouštění pacientů do domácí péče. Radiační ochrana pacienta.

4. Uspořádání pracovišť a způsoby ochrany pracovníků před zářením

Kontrolované pásmo (vyhláška č. 184/1997 Sb. § 35-37) se zaměřením na pracoviště nukleární medicíny. Zvláštní podmínky bezpečného provozu pracovišť s otevřenými radionuklidovými zářiči (§ 40). Kategorie pracovišť. Způsoby ochrany pracovníků před zevním zářením a vnitřní kontaminací. Osobní ochranné prostředky a ochranné pracovní pomůcky při jednotlivých pracovních úkonech.

5. Programy monitorování a zabezpečení jakosti

Program monitorování (vyhláška č. 184/1997 Sb., § 46, § 48) na pracovištích nukleární medicíny. Monitorování pracoviště - měření dávkového příkonu a povrchové kontaminace (§ 49), monitorování osobní (§ 50), monitorování výpustí (§ 51). Nakládání s odpady znečištěnými radionuklidy (§ 5). Vnitřní havarijní plán.

Program zabezpečení jakosti na pracovištích nukleární medicíny. Radiofarmaka (objednávání, přeprava, přejímání, skladování, příprava k aplikaci, kontrola kvality), dodržování směrných hodnot aktivit aplikovaných pacientům při diagnostických výkonech, kontrola kvality přístrojové techniky.

6. Dokumentace na pracovištích a požadavky SÚJB při inspekcích

Dokumentace vedená na pracovištích se zdroji ionizujícího záření. Požadavky SÚJB při inspekcích na pracovištích nukleární medicíny.